

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

У статті розглядаються особливості вдосконалення професійно-педагогічного спілкування у процесі розв'язування навчальних ситуацій. Розмежовано поняття "навчальна ситуація", "навчальна задача", "педагогічна задача". Автор визначає алгоритм розв'язування навчальних ситуацій, базою якого служать певні етапи педагогічного спілкування.

Ключові слова: навчальний процес, навчальна ситуація, навчальна задача, педагогічна ситуація, професійно-педагогічне спілкування, етапи професійно-педагогічного спілкування.

О. Киличенко. Усовершенствование профессионального общения учителей начальной школы в процессе решения учебных ситуаций. В статье рассматриваются особенности совершенствования профессионально-педагогического общения в процессе решения учебных ситуаций. Разграничены понятия "учебная ситуация", "учебная задача", "педагогическая задача". Автор определяет алгоритм решения учебных ситуаций, основой которой служат определенные этапы педагогического общения.

Ключевые слова: учебный процесс, учебная ситуация, учебная задача, педагогическая ситуация, профессионально-педагогическое общение, этапы профессионально-педагогического общения.

O. Kilichenko. The perfection of the professional communication of the primary school teachers in the process of training of the educational situations. The article considers the peculiarities of the perfection of the professional and pedagogical communication in the process of training of the educational situations. The conceptions of "educational situation", "educational task", "pedagogical task" are demarcated. The author reveals the algorithm of training of the educational situations based on the definite stages of the pedagogical communication.

Keywords: educational process, educational situation, educational task,

pedagogical situation, professional and pedagogical communication, the stages of the professional and pedagogical communication.

Мета: визначити особливості та етапи вдосконалення професійно-педагогічного спілкування вчителів початкової школи у процесі розв'язування навчальних ситуацій.

Постановка проблеми. Навчальний процес у школі є багатограним, динамічним і складається із системи педагогічних ситуацій. "У кожній педагогічній ситуації як у краплі води відбивається стан педагогічного процесу" [7, 124].

У вчителів часто виникає запитання, як краще організувати навчальний процес, певний етап уроку, як використовувати ті чи інші методи та прийоми навчання? Тобто яким чином краще розв'язувати навчальні ситуації, які відображають макро- і мікроструктуру уроку?

Як відомо, навчальний процес відбувається у спілкуванні вчителя та учнів. Тому одним із шляхів удосконалення професійної майстерності вчителів є розвиток педагогічного спілкування способом розв'язування навчальних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблема вивчення педагогічного спілкування не нова. Її розглядали І. Зязюн, В. Кан-Калик, М. Король, О. Леонтьєв, І. Раданова, В. Сухомлинський.

Удосконаленням професійної майстерності вчителів через аналіз педагогічних ситуацій, як найменших одиниць педагогічного процесу, займалися О. Березюк, С. Годник, Н. Гузій, І. Зязюн, Ю. Кулюткин, О. Матвієнко, І. Осадченко, М. Поташник, Г. Сухобская, В. Черняков, І. Шакіров та інші.

Дослідження професійної підготовки шляхом аналізу і розв'язування навчальних ситуацій здійснювали М. Євтух, В. Кушнір, М. Левіна, Н. Рожкова, О. Сердюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Акс-

іомою сучасної педагогічної теорії та практики є положення, що вчитель повинен досконало володіти педагогічним спілкуванням. Як зазначає В. Кан-Калик, інколи "...самі цікаві і плідні навчально-виховні матеріали, самі активні та прогресивні методи навчально-виховного впливу "запрацюють" тільки тоді, коли будуть забезпечені правильним, відповідним їм спілкуванням" [3, 7].

Педагогічне спілкування відіграє важливу роль в організації навчальних ситуацій. Інколи чуємо такі висловлювання від учителів: підготувала урок, підбрала різні методи навчання, а діти не слухають, відсторонені від уроку. Тому пропонуємо їм учитися в підготовці до заняття використовувати систему навчальних ситуацій, враховуючи останні комунікативну ситуацією.

Значення професійно-педагогічного спілкування в навчальному процесі досліджувалося у різних напрямках.

Більшість учених розглядають професійно-педагогічне спілкування як спосіб впливу на особистість вихованців або як взаємодію вчителя та учнів (В. Кан-Калик, С. Кондратьєва, І. Зязюн, Н. Щуркова, О. Савченко). Так, В. Кан-Калик зазначає, що "Професійно-педагогічне спілкування – це система (способи і навички) органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, зміст якої обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємин за допомогою комунікативних засобів. Причому педагог виступає як активатор цього процесу, організовуючи його й управляючи ним" [2, 136].

На думку В. Ягупова, "Педагогічне спілкування – це безпосередня форма прояву комунікації у навчально-виховному процесі між педагогом та вихованцями, яка спрямована на формування і розвиток особистості вихованця, спільне вирішення різноманітних педагогічних завдань, створення умов для реалізації творчих здібностей та сприяння самоактуалізації" [11, 178].

Ми погоджуємося з твердженнями А. Кузьмінського та В. Омеляненка, які вважають, що "Професійне педагогічне

спілкування – це взаємообумовлений процес рольових ігор учителя-вихователя і вихованців. Якщо для педагога спілкування є передусім видом професійної діяльності, то для учня – це вид повсякденної життєдіяльності. Тому, спілкуючись з учнями, педагог не тільки взаємодіє з вихованцем, він повинен залишатися одночасно і поза ним, бо йому треба спостерігати, аналізувати, коригувати, приймати рішення та ін." [4, 200].

Творча група під керівництвом І. Зязюна визначає, що педагогічне спілкування поділяється на професійне і непрофесійне [8, 91].

Професійно-педагогічне спілкування повинно бути оптимальним і продуктивним (успішним).

Досліджуючи проблему оптимальності, О. Леонтьєв зазначає, що йдеться про таке спілкування вчителя із школярем у процесі навчання, "яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школяра ... і допомагає максимально використати в навчальному процесі індивідуальні особливості вчителя" [6, 13]. О. Савченко підкреслює, що "...взаєморозуміння – найкоротший шлях до оптимальної моделі навчального спілкування, тобто ділового співробітництва вчителя і учнів у конкретних навчальних справах" [2, 146].

Аналіз сучасних науково-педагогічних досліджень та педагогічного досвіду вчителів початкової школи переконує, що увага найчастіше акцентується на педагогічному спілкуванні як основі для формування особистості школяра, як способі організації педагогічного процесу через вплив або взаємодію, як шлях до встановлення контакту, організації безконфліктних стосунків. Не конкретизується значення педагогічного спілкування при організації та розв'язуванні навчальних ситуацій.

У рамках нашого дослідження ми розглядаємо навчальний процес як складову цілісного педагогічного процесу. Навчання на уроці реалізується через навчальні ситуації, які є його елементарними структурними одиницями.

М. Євтух зазначає: "процес навчання як ціле охоплює, окрім входження учасників занять у навчальну ситуацію і виходу з неї, систему внутрішньопов'язаних між собою ситуацій" [1]. На його думку, "Процес навчання містить у собі сукупність послідовно організованих навчальних станів: початковий стан, що обумовлює процес, сам процес і його кінцевий стан, який завершує цикл на-

вчання. Процесові навчання властиві не тільки тематично-цільовий характер, предметність перетворень навчального матеріалу, а й тимчасовість перебігу станів від початкового до кінцевого, а також результативність цих станів, що виявляється у формуванні та розвитку учасників занять. Уявлення про стани процесу навчання дають можливість виокремити спрямованість його від початкового стану до кінцевого і від нього – до результату. Тому в педагогіці у процесі навчання окрім станів вирізняють навчальні ситуації – одиниці навчання, у кожній з яких зберігається уся специфіка навчання" [1].

У науково-педагогічній літературі зустрічаємо визначення навчальних ситуацій як етапів учіння. Так, В. А. Кушнір та Н. Г. Рожкова відзначають: "Учитель чи викладач спочатку моделює, а потім і формує навчальну ситуацію, вводить учнів у проблемність навчальної ситуації, надає можливість і спонукає суб'єкта учіння до використання певних методів, способів, прийомів, засобів, форм розв'язання навчальної ситуації" [5, 3].

Деякі автори ототожнюють поняття "навчальна ситуація" і "навчальна" або "педагогічна задача". Ми вважаємо, що розв'язання ситуацій відбувається через педагогічні задачі. Як зазначено в підручнику "Педагогічна майстерність", "Майстерність учителя полягає в умінні перетворити ситуацію на педагогічну задачу, тобто спрямувати умови, що склалися, на перебудову стосунків, наближаючись до бажаного рівня – поставленої педагогічної мети. Ситуація може не стати педагогічною задачею, якщо вчитель її не помічає або ігнорує" [8, 30].

Педагогічні задачі конкретизують навчальну ситуацію. Тобто, якщо при розв'язанні навчальної ситуації вчитель стоїть перед дилемою, який розв'язок йому вибрати (одна і та сама ситуація може вирішуватися різними способами), то при конкретній педагогічній задачі можлива конкретна відповідь. Визначаємо не навчальні задачі, а педагогічні, так як у реалізації методів навчання використовуємо навчальні та виховні прийоми.

На нашу думку, навчальні ситуації варто ототожнювати з етапами уроку, методами навчання, а педагогічні задачі розглядати як прийоми навчання.

Змістовними характеристиками навчальних ситуацій є:

1. Навчальна ситуація – найменша й основна одиниця навчального процесу.
2. Вона виникає внаслідок взаємодії педагогів та учнів у процесі уроку.

3. Навчальні ситуації – це сукупність умов та обставин, що вимагають від педагога прийняття професійно виваженого рішення.

4. Вони визначаються як етап уроку або метод організації навчання в початковій школі (у т. ч. макро- і мікро- структура уроку).

5. Змістова наповненість навчальних ситуацій має інформаційний або проблемний характер. Проблемність педагогічної ситуації обґрунтовується тим, що вона ставить перед учителем теоретичні і практичні питання (проблеми) різноманітної складності у зв'язку з пошуком інформації для прийняття педагогічних рішень і планування педагогічних дій [10, 24].

Як відомо, уроки – це складні педагогічні утворення. Вони є своєрідними та відрізняються конкретними задачами і змістом, є різноманітними не тільки за методами застосування, але й за способами організації навчального процесу.

При підготовці та написанні конспекту уроку найчастіше вчителі визначають такий напрям організації та здійснення уроку, який, на їх думку, є оптимальним і успішним. Ми вважаємо, що оскільки урок – це система навчальних ситуацій, то варто кожний етап розглядати як навчальну ситуацію, яка може мати декілька розв'язків.

В організації та розв'язанні навчальних ситуацій варто дотримуватися алгоритму, в основу якого ми поклали структуру педагогічного спілкування. В. Кан-Калік зазначає: "Якщо орієнтуватися на те, що педагогічний процес має такі стадії: задум, втілення задуму, аналіз та оцінка, то можна виокремити відповідні етапи професійно-педагогічного спілкування" [2, 137].

Таким чином, до етапів професійно-педагогічного спілкування у процесі розв'язування навчальних ситуацій належать:

1. Моделювання вчителем уроку в цілому і кожного його етапу з визначенням мети, змісту майбутнього спілкування.

На цьому етапі педагог визначає, проектує, конструює можливі способи спілкування, передбачає шляхи їх реалізації. Моделюючи навчальні ситуації, слід пам'ятати, що потрібен систематичний підхід. Необхідно створювати комплекс ситуацій і способів їх рішення. Як ми вже зазначали, навчальні ситуації – це етапи уроку і методи навчання. Тому вчитель повинен бути добре обізнаний із традиційними та альтернативними підходами, формами, методами організації навчального процесу в початковій

школі.

Педагогові доцільно збирати своєрідні "бібліотечки", де є змодельовані різні навчальні ситуації та задачі для їх вирішення. Такі "бібліотечки" вчителі наповнюють як власними творчими здобутками, так і здобутками інших учителів, науковців.

2. Організація безпосереднього спілкування, тобто реалізація, здійснення змодельованої навчальної ситуації. Деякі науковці (Н. Волкова, І. Зязюн, В. Кан-Калик та ін.) даний етап спілкування поділяють на два, виділяючи у ньому: "комунікативну атаку" та "управління спілкуванням". Ми вважаємо, що у відтворенні навчальних ситуацій учитель одночасно здійснює і комунікативну атаку та управління спілкуванням. Він повинен уміти своєчасно використати той чи інший змодельований ним прийом, тобто конкретну педагогічну задачу.

На вибір впливають такі чинники: досвідченість учителя; індивідуальний стиль викладання; мета, яку ставить педагог перед собою; результати яких він хоче досягти; ступінь готовності до реалізації змодельованої навчальної ситуації; загальна картина класу.

На цьому етапі відбувається обмін інформацією, установками, оцінками, взаємооцінками. Тому вчитель як організатор ситуації має відповідати певним вимогам: бути ініціативним і доброзичливим у спілкуванні з учнями; володіти вербальними і невербальними засобами спілкування; уміти концентрувати увагу учнів (наприклад, за допомогою пауз, риторичних питань, використання гумору та ін.); уміти бути оперативним в організації початкового контакту спілкування та при переході від одного до іншого виду спілкування; уміти організувати контакт як з усім класом, так і окремими дітьми.

Як зазначає В. Кан-Калик, "Сучасні соціально-психологічні дослідження показують, що людина по-різному бере участь у процесі спілкування: по-перше, може бути ініціатором; по-друге, об'єктом; по-третє, у різних ситуаціях стає активним або пасивним учасником взаємодії. Своєрідність професійно-педагогічного спілкування полягає в тому, що ініціатор тут виступає як спосіб управління спілкуванням і відповідно цілісним навчально-виховним процесом..." [2, 138], а отже, і педагогічними ситуаціями.

3. Аналіз спілкування в процесі

здійснення навчальних ситуацій і наступне моделювання, яке здійснюється в двох напрямках: моделювання наступної ситуації та моделювання переходу від однієї навчальної ситуації до наступної.

Необхідно проаналізувати такі моменти: чи досягнуто мети, чи був зворотний зв'язок, чи варто використати дану ситуацію наступного разу?

Наприклад, розглянемо початок уроку (організаційний момент, оргмомент) як навчальну ситуацію. Він майже не досліджений з точки зору його якості. Учителі інколи зосереджуються на економії часу за рахунок скорочення організаційного моменту, забуваючи почальні слова Піфагора, що стали афоризмом: "Початок – половина цілого" або, навпаки, затягує час.

Мета, яку необхідно досягти при розв'язанні даної ситуації, включає: забезпечення нормальних зовнішніх умов та створення психологічного настрою учнів на наступне заняття. Організаційний момент передбачає: концентрацію уваги учнів, обов'язкове привітання вчителем дітей, перевірку відсутніх, стан кабінету та робочих місць. Особливістю організації початку уроку є те, що стан учителя впливає на якість уроку, стан і навчання учнів та відбувається на способах роботи.

Педагогові необхідно підібрати систему розв'язків ситуації.

Одним із важливих завдань, що стоять перед учителем, – це вибір привітання з дітьми. Аналіз педагогічної літератури та практичного досвіду вчителів початкової школи дає змогу визначити такі привітання: традиційні, віршовані, використання психоформул, психологічних настанов, самоналаштування, музичного вітання, малюнкового вітання (за допомогою смайликів) тощо.

Можна застосовувати вірші: привітання з налаштуванням на робочий день, привітання з певним предметом, привітання після перерви, привітання на створення емоційно-психологічного настрою.

Висновки. Таким чином, готуючись до уроку, учителю доцільно змоделювати його як систему навчальних ситуацій та визначитися в напрямках їх розв'язку. Після проведення заняття обов'язково його проаналізувати.

Подальше дослідження даної проблеми вбачаємо у визначенні труднощів, які виникають у вчителів під час розв'язання навчальних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підруч. – 2-ге вид., стереотип. / М. Б. Євтух О. П. Сердюк. – К.: МАУП, 2003. – 232 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imanbooks.com/book_472_page_61
2. Кан-Калик В. А. Учителю про педагогічне спілкування / В. А. Кан-Калик // Педагогічна майстерність : хрестоматія : [навч. посіб. / упор. : І. Ф. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 462 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителей / В. А. Кан-Калик. – Москва : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навч. посіб./ А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 311 с.
5. Кушнір В. А. Моделі навчальної ситуації з позицій структури навчальної діяльності / В. А. Кушнір, Н. Г. Рожкова // Педагогічний вісник. – Кіровоград: Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського. – 2012. – № 4(24). – С. 3–14.
6. Леонтьєв А. А. Педагогическое общение / [под ред. М. К. Кабардова]. – 2-е изд.: перераб. и дополн. – М.: Нальчик, 1996. – 96 с.
7. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций : [учеб. пособ. для студ. педагог. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б. Т. Лихачев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт-М, 2001. – С. 124.
8. Педагогічна майстерність : підручник / [Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. В. та ін. ; за ред. І. А. Зязюна]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
9. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах / О. Я. Савченко // Педагогічна майстерність : хрестоматія : [навч. посіб. / упор. І. Ф. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 462 с.
10. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільго. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 156 с.
11. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / Ягупов В. В. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла 13.05.2015 р.